

MATEUSZ SZURMAN

**ODPOWIEDZIALNOŚĆ ODSZKODOWAWCZA ZA SZKODĘ MAJĄTKOWĄ W
PROCESIE KARNYM**

STRESZCZENIE SZCZEGÓŁOWE

W pracy pod tytułem „Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkodę majątkową w procesie karnym” Autor poddaje analizie możliwość rozstrzygnięcia o obowiązku naprawienia szkody w procesie karnym. Zmiany normatywne, które weszły w życie 1 lipca 2015 r., w znaczącym stopniu przekształciły polski proces karny. Część zmian jedynie na krótko zagościła w polskim porządku prawnym. Jednak wprowadzone zmiany w obrębie orzekania obowiązku naprawienia szkody pozostały w systemie. Tym samym, proces karny w większym niż dotychczas stopniu służy realizacji zarówno „klasycznych” funkcji prawa karnego, jak i funkcji kompensacyjnych.

Rozpoczynając badania Autor postawił sobie dwa zasadnicze cele. Pierwszy sprowadzał się do poszukiwania odpowiedzi na pytanie czym jest obowiązek naprawienia szkody, jakie pełni funkcje i dlaczego jest orzekany w procesie karnym? Drugi, odnosił się do ustalenia jak ukształtowany jest obowiązek naprawienia szkody na gruncie obecnie obowiązujących przepisów? W jaki sposób instytucja ta jest i – w świetle przepisów – powinna być stosowana w praktyce orzeczniczej?

Dążenie do realizacji tak postawionych celów badawczych, pozwoliło ostatecznie udzielić odpowiedzi na jeszcze jedno, generalne i, z perspektywy dalszego funkcjonowania obowiązku naprawienia szkody w obrębie prawa karnego, niezwykle istotne pytanie. Czy obecnie obowiązujące regulacje, spójne są z charakterem i funkcją jaką pełni obowiązek naprawienia szkody oraz czy obowiązek ten realizuje funkcje prawa i procesu karnego? W tle tak prowadzonych analiz, uwzględniono także, że zasady orzekania o obowiązku naprawienia szkody mogą zostać uregulowane odmiennie. Stąd też, odnosząc się do funkcji stawianych przed prawem i procesem karnym, uwzględniono także inne, modelowe rozwiązania obowiązku odszkodowawczego orzekanego w toku procesu karnego.

Aby stworzyć kompleksowe opracowanie dotyczące obowiązku naprawienia szkody orzekanego w procesie karnym, konieczne było na początku prowadzonych analiz postawienie następujących pytań.

- (i) Czym jest obowiązek naprawienia szkody i dlaczego jest orzekany w procesie karnym?

[Odpowiedź na to pytanie pozwala ustalić jaki charakter ma ta instytucja i jakie funkcje pełni];

- (ii) Jakie są modele uregulowania obowiązku naprawienia szkody w procesie karnym?

[Odpowiedź na to pytanie pozwala wskazać jak obowiązek naprawienia szkody może zostać ukształtowany w ramach procesu karnego. W szczególności zaś chodzi o ustalenie wariantów odnoszących się do kwestii zakresu uszczerbku podlegającego naprawieniu oraz ustaleniu w jakich sytuacjach obowiązek naprawienia szkody może być orzekany w procesie karnym];

- (iii) Czy zaprezentowane modalności realizować będą funkcje stawiane przed prawem i procesem karnym?

[Odpowiedź na to pytanie, pozwala określić czy każdy z modeli orzekania o odpowiedzialności odszkodowawczej jest możliwy do aplikacji, uwzględniając funkcje i cele stawiane przed prawem i procesem karnym];

- (iv) Jaki model orzekania o obowiązku naprawienia szkody przyjął polski ustawodawca?

- (v) Jak obecnie obowiązujące przepisy wpływają na kształt orzekania o obowiązku naprawienia szkody?

- (vi) Czy obecnie obowiązujące przepisy, sprawiają, że w sposób należyty realizowane są funkcje prawa i procesu karnego?

[Odpowiedź na pytania iv – vi pozwala określić jaki model orzekania o odpowiedzialności odszkodowawczej w procesie karnym przyjął polski ustawodawca, jakie rodzi to konsekwencje praktyczne oraz czy istnieją odpowiednie regulacje, które umożliwiają skuteczne zaaplikowanie przyjętego modelu.]

Tak postawione pytania, w konsekwencji doprowadziły do postawienia następujących hipotez badawczych:

1. Obowiązek naprawienia szkody umożliwia orzekanie w procesie karnym o odpowiedzialności odszkodowawczej. Analiza funkcji jakie spełnia odpowiedzialność

odszkodowawcza w kontekście funkcji przypisywanych prawu i procesowi karnemu, prowadzi do następujących wniosków:

- a. orzekanie o odpowiedzialności odszkodowawczej w procesie karnym wzmacnia realizację funkcji prawa karnego, stanowiąc fundament realizacji funkcji kompensacyjnej, wspierając jednocześnie realizację funkcji ochronnej i sprawiedliwościowej;
 - b. pomiędzy funkcjami prawa karnego dochodzić może do kolizji, w szczególności w przypadku funkcji kompensacyjnej z funkcją gwarancyjną, zwłaszcza w jej wymiarze proceduralnym (szeroko pojmowanym prawem do obrony), ale także w pewnym aspekcie z funkcją ochronną i sprawiedliwościową (postulat szybkości postępowania karnego). Przyjęty przez ustawodawcę sposób rozstrzygania tych konfliktów, wpływa na zakres orzekania o odpowiedzialności odszkodowawczej w procesie karnym;
 - c. funkcje prawa karnego i stawiane procesowi karnemu cele, wykluczają możliwość takiego uregulowania systemu prawa karnego, w którym pokrzywdzony nie miałby możliwości uzyskania jakiegokolwiek kompensacji w procesie karnym;
 - d. funkcje prawa karnego i stawiane procesowi karnemu cele, nie implikują konieczności przyjęcia przez ustawodawcę modelu pełnej kompensacji, a więc takiego ukształtowania procesu karnego, w którym obowiązek odszkodowawczy orzekany w tym procesie będzie taki sam jakby następowało to w procesie cywilnym.
2. Każde zobowiązanie odszkodowawcze jest stosunkiem prawa cywilnego i z tego względu należy do reżimu odpowiedzialności cywilnej. Bez znaczenia pozostaje źródło odpowiedniego obowiązku (przestępstwo, delikt, niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy). O ile samo przypisanie odpowiedzialności karnej dokonuje się w obrębie materialnego prawa karnego, o tyle roszczenie odszkodowawcze przysługujące pokrzywdzonemu ma charakter cywilny. Rodzi to następujące konsekwencje:
- a. środek kompensacyjny w postaci obowiązku naprawienia szkody stanowi enklawę cywilną w procesie karnym, a orzeczenie o nim – o ile ustawodawca nie wskazuje inaczej – powinno następować zawsze z uwzględnieniem zawartych w KC ogólnych norm dotyczących odszkodowania (art. 361–363 KC). Jednocześnie jednak, ze względu na główny przedmiot procesu karnego, jakim jest kwestia przypisania winy oskarżonemu oraz kolizje funkcji prawa

karnego, możliwość orzekania o odpowiedzialności odszkodowawczej w procesie karnym może, a być może powinna być ograniczana, poprzez właściwe przepisy proceduralne;

- b. ograniczenie możliwości orzekania obowiązku naprawienia szkody w procesie karnym może przybierać różną postać. Ograniczeniu może bowiem podlegać:
 - (i) zakres szkody podlegającej naprawieniu (przykładowo poprzez uniemożliwienie dochodzenia w procesie karnym naprawienia szkody przyjmującej postać utraconych korzyści, szkody nie wynikającej bezpośrednio z przestępstwa, bądź też nie stanowiącej konsekwencji naruszenia dobra prawnego chronionego na gruncie określonego typu czynu zabronionego);
 - (ii) katalog przestępstw, w przypadku których przypisanie odpowiedzialności karnej uprawniać będzie sąd do orzeczenia obowiązku odszkodowawczego (poprzez przyjęcie, że szkoda podlega naprawieniu w procesie karnym wyłącznie wtedy gdy stanowi znamię typu przypisanego, lub też poprzez wprowadzenie enumeratywnego katalogu przestępstw, których przypisanie uprawnia [bądź wyłącza] możliwość orzeczenia obowiązku odszkodowawczego). Możliwość wprowadzenia ograniczeń orzekania obowiązku naprawienia szkody, powinna być oceniana przez pryzmat realizacji funkcji stawianych prawu karnemu;
 - c. orzeczenie w toku procesu karnego obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę możliwe jest wyłącznie wówczas, gdy mogłoby ono zapaść w procesie cywilnym. Innymi słowy, niedopuszczalne jest orzeczenie odszkodowania w procesie karnym, jeśli wystąpią takie przeszkody o naturze prywatnoprawnej, które prowadziłyby do oddalenia powództwa w procesie cywilnym.
3. Aktualnie przyjęty przez ustawodawcę model naprawienia szkody w procesie karnym zakłada pełną kompensację. Ustawodawca nie zdecydował się wprowadzić ograniczeń w dochodzeniu naprawienia szkody w procesie karnym. Oznacza to, że możliwy do uzyskania zakres zaspokojenia roszczenia odszkodowawczego, którego źródłem jest przestępstwo, na gruncie procesu karnego i cywilnego jest taki sam;
4. Ogólne odesłanie zawarte w art. 46 § 1 KK obligujące sąd karny do stosowania w toku orzekania o obowiązku naprawienia szkody przepisów prawa cywilnego nie jest wystarczające. Brak szczegółowych regulacji procesowych, powoduje szereg trudności w orzekaniu przez sądy o obowiązku naprawieniu szkody. Przykładowo, wątpliwości budzą zasady:

- a. gromadzenia materiału dowodowego w zakresie szkody podlegającej naprawieniu, w świetle zasadniczo inkwizycyjnego procesu karnego i wymagań stawianych poszkodowanemu w kontradiktoryjnym procesie cywilnym;
 - b. stosowania w procesie karnym w zakresie rozstrzygania o odpowiedzialności odszkodowawczej przepisów prawa i postępowania cywilnego i konsekwencji z tym związanych; oraz
 - c. wzajemnego oddziaływania procesów cywilnego i karnego dotyczących oceny tożsamego zdarzenia faktycznego (w tym kwestie obowiązywania klauzuli antykumulacyjnej, powagi rzeczy osądzonej, litispendencji, przerwania biegu terminu przedawnienia).
5. Brak szczegółowych regulacji procesowych dotyczących stosowania obowiązku naprawienia szkody w procesie karnym, jak również umożliwienie sądowi odstąpienia od orzeczenia obowiązku naprawienia szkody w przypadku wystąpienia znacznych trudności (i związana z tym niepewność stron a zwłaszcza pokrzywdzonego czy w postępowaniu karnym uzyska on odszkodowanie), powoduje, że obecnie obowiązujący system, nie realizuje w wystarczającym stopniu funkcji prawa karnego, w szczególności zaś funkcji kompensacyjnej oraz sprawiedliwościowej.

* * *

Tak postawione cele i hipotezy badawcze, bezpośrednio przełożyły się na proces powstawania i strukturę końcową pracy doktorskiej. Praca składa się z 11 rozdziałów.

W Rozdziale 1 syntetycznie opisano ewolucję prawa karnego i dążenie do uwzględniania pokrzywdzonego i jego interesu majątkowego w procesie karnym. Przeanalizowano też zmiany polskich regulacji od czasu Kodeksu karnego z 1932 r. i Kodeksu postępowania karnego z 1928 r., akcentując coraz silniejsze oddziaływanie sprawiedliwości naprawczej na polski system prawa karnego. Pokazano także modyfikacje w obrębie obecnie obowiązującego Kodeksu karnego, w szczególności zaś te dotyczące art. 46 Kodeksu karnego.

W Rozdziale 2 analizie poddano relacje pomiędzy funkcjami odpowiedzialności odszkodowawczej a funkcjami prawa karnego. Wykazano, że orzekanie o odpowiedzialności odszkodowawczej w procesie karnym wzmacnia realizację funkcji prawa karnego. Podkreślono także, że funkcje te mogą pozostawać ze sobą w kolizji. Jednocześnie, analizowano czy w świetle funkcji prawa karnego, jest możliwe zaaplikowanie do procesu karnego innych modeli aniżeli model pełnej kompensacji.

W Rozdziale 3 podkreślono cywilnoprawny charakter roszczenia odszkodowawczego oraz wskazano jak wpływa to na orzekany w postępowaniu karnym obowiązek naprawienia szkody. Zwrócono przy tym uwagę na procesowy charakter art. 46 Kodeksu karnego i zbadano relacje oraz wzajemny wpływ postępowań karnego i cywilnego, jeżeli ich przedmiotem jest rozstrzygnięcie o odpowiedzialności odszkodowawczej.

W Rozdziale 4 wskazano, że w przypadku popełnienia przestępstwa wyrządzającego szkodę, nie zawsze właściwym reżimem odpowiedzialności odszkodowawczej będzie reżim deliktowy. Nie każde przestępstwo wyrządzające szkodę jest bowiem deliktem. Czasem, w przypadku gdy sprawcę z pokrzywdzonym wiązał, w czasie działania/zaniechania sprawcy, stosunek zobowiązaniowy, właściwy może być reżim kontraktowy. Wskazano także, jak powinien zachować się sąd w przypadku zbiegu reżimów (a więc gdy szkodę da się zakwalifikować zarówno jako rezultat czynu niedozwolonego jak i naruszenia obowiązku obligacyjnego). Dodatkowo, skupiono się także na różnych zasadach odpowiedzialności odszkodowawczej (w tym zasadach winy i ryzyka), które mogą znaleźć zastosowanie w toku procesu karnego.

W Rozdziale 5 zwrócono uwagę na także inne aniżeli roszczenie odszkodowawcze, roszczenia cywilnoprawne, które mogą być dochodzone w postępowaniu karnym. Poddano analizie przepisy art. 44 § 5 Kodeksu karnego (zwrot przedmiotu pochodzącego bezpośrednio z przestępstwa lub służącego lub przeznaczonego do popełnienia przestępstwa) oraz art. 45 § 1 *in fine* Kodeksu karnego (zwrot korzyści majątkowej lub jej równowartości osiągniętej z popełnienia przestępstwa). Zbadano relacje tych regulacji z przepisami dotyczącymi obowiązku naprawienia szkody w procesie karnym. Wskazano, że instytucje te ze sobą nie konkurują, a wzajemnie się uzupełniają, wpływając pozytywnie na realizację kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

W Rozdziale 6 skupiono się na materialnoprawnych przesłankach roszczenia odszkodowawczego, tj. zdarzeniu szkodzącym, powstaniu szkody oraz związku przyczynowym pomiędzy zdarzeniem szkodzącym a szkodą. W sposób syntetyczny przybliżono dorobek nauki prawa cywilnego skupiając się na tych elementach, które mogą mieć szczególne znaczenie dla ustalania kwestii obowiązku odszkodowawczego w toku postępowania karnego.

W Rozdziale 7, który jest jednocześnie najbardziej obszernym fragmentem pracy, analizie poddano formalne przesłanki obowiązku naprawienia szkody orzekanego w procesie karnym, a więc (i) skazanie za przestępstwo, z którego szkoda wynikła (przesłanka pozytywna

bezwzględna), oraz (ii) złożenie wniosku o naprawienie szkody przez pokrzywdzonego bądź inną osobę uprawnioną (przesłanka pozytywna względna). Jednocześnie omówiono także przesłanki uniemożliwiające orzeczenie obowiązku naprawienia szkody: (i) orzeczenie obowiązku naprawienia szkody jest znacznie utrudnione (przesłanka negatywna względna), oraz (ii) roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa jest przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono (przesłanka negatywna bezwzględna). W tym fragmencie wskazano na liczne, pojawiające się w doktrynie i orzecznictwie trudności i błędy wykładnicze, których właściwego rozwiązania, uwzględniającego potrzebę zachowania spójności systemu, poszukiwano na kartach tego rozdziału.

Rozdział 8 stanowi niejako uzupełnienie Rozdziału 6 i 7 o kolejną okoliczność, którą sąd karny powinien brać pod uwagę, rozstrzygając o możliwości orzeczenia obowiązku naprawienia szkody. Mianowicie, kwestie przedawnienia roszczenia odszkodowawczego. Do dnia 1 lipca 2015 r., przepis art. 46 § 1 Kodeksu karnego stanowił wprost, że przepisów prawa cywilnego o przedawnieniu roszczenia odszkodowawczego sąd karny miał nie stosować. Obecnie przepisy te znajdują zastosowanie. Wprowadzona zmiana uniezależniła tym samym bieg przedawnienia możliwości orzekania o roszczeniu odszkodowawczym w procesie karnym od przedawnienia karalności przestępstwa. W omawianym rozdziale wskazano na szereg konsekwencji i problemów wykładniczych jakie mogą wiązać się ze stosowaniem norm prawa cywilnego w zakresie przedawnienia roszczenia odszkodowawczego na gruncie postępowania karnego. Opisano m.in. zróżnicowanie biegu terminów przedawnienia przestępstwa i roszczenia odszkodowawczego, zawieszenie i przerwanie biegu przedawnienia roszczenia odszkodowawczego oraz okoliczności związane z możliwością podniesienia zarzutu przedawnienia w procesie karnym.

Rozdział 9 poświęcono możliwości orzekania obowiązku naprawienia szkody w ramach środków probacyjnych – w wypadku warunkowego umorzenia postępowania karnego (art. 67 § 3 Kodeksu karnego) oraz warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności (art. 72 § 2 Kodeksu karnego). Wskazano na podobieństwa i różnice w stosowaniu tych przepisów, w stosunku do regulacji art. 46 § 1 Kodeksu karnego. Wyraźnie podkreślono, że ustalenie przez sąd karny terminu naprawienia szkody, nie ma żadnego znaczenia dla wymagalności roszczenia odszkodowawczego. Tym samym, pomimo zakreślenia terminu wykonania obowiązku przez sąd, pokrzywdzony uprawniony jest do wcześniejszej egzekucji, na podstawie prawomocnego wyroku sądu karnego, opatrzonego w klauzulę wykonalności.

Kilka zdań poświęcono także możliwości zobowiązania skazanego do naprawienia szkody przez sąd penitencjarny (art. 159 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego).

Nie sposób omawiać obowiązku naprawienia szkody, bez przybliżenia także instytucji nawiązki. Ta została przedstawiona w Rozdziale 10. Wskazano, że w polskim systemie nawiązka jest instytucją niejednorodną. Przeprowadzona analiza regulacji prawa karnego oraz przepisów znajdujących się w innych aktach prawnych, pozwoliła stworzyć autorski podział nawiązki na pełniące: (i) w głównej mierze funkcję kompensacyjną, (ii) w głównej mierze funkcję represyjną, (iii) funkcje kompensacyjną oraz represyjną bez wyraźnego wskazania funkcji dominującej. Wskazano na różnicę pomiędzy nawiązkami różnego typu. Analizowano czy należy w stosunku do nawiązki stosować sądowe dyrektywy wymiaru kary. Zbadano także relacje pomiędzy nawiązką a obowiązkiem naprawienia szkody.

W Rozdziale 11 skoncentrowano się na analizie znaczenia, przyjętego przez ustawodawcę w art. 46 § 1 Kodeksu karnego, odesłania do stosowania przepisów prawa cywilnego przy rozstrzygnięciu o odpowiedzialności odszkodowawczej w procesie karnym. Czy ustawodawca odsyła wyłącznie do przepisów prawa materialnego czy także przepisów procedury cywilnej? Jakże konkretnie przepisy należy stosować? Wreszcie, czy przepisy te należy stosować wprost czy odpowiednio? W Rozdziale 11 starano odpowiedzieć się na powyższe pytanie, posiłkując się przykładami stanów faktycznych, w przypadku których przepisy prawa cywilnego mogłyby i powinny znaleźć zastosowanie.

Prace kończą uwagi o charakterze podsumowującym, w których podkreślono, że pomimo wszelkich niedoskonałości obecnie obowiązujących przepisów i występujących problemów wykładniczych, umożliwienie rozstrzygnięcia o roszczeniu odszkodowawczym w procesie karnym, należy uznać za ogromne osiągnięcie polskiego systemu prawnego. Następnym zadaniem, jest odnalezienie złotego środka, tj. rozwiązań proceduralnych, które w jak największym stopniu pozwolą na spełnienie celów stawianych przed procesem karnym, z jednoczesnym poszanowaniem praw wszystkich stron postępowania. Niniejsza praca, uwzględniająca także postulaty legislacyjne, ma ambicje być w tym zakresie pomocna.